

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาประเทศไทยที่ผ่านมา เป็นการพัฒนาที่มุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และการขยายตัวทางด้านอุตสาหกรรม จึงทำให้มีการเร่งรัดเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ให้มากที่สุดเพื่อเร่งและเน้นความเจริญด้านวัตถุ และเพื่อยกฐานะของประเทศให้ก้าวไปข้างหน้าโดยอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นพื้นฐาน การคำนึงถึงประโยชน์ที่จะได้รับด้านเดียวและ เป็นการวัดอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยไม่ได้นำถึงค่าเสื่อมของทรัพยากรธรรมชาตินั้น ทำให้เกิดการละเลยต่อสภาพแวดล้อม ทำให้สภาพแวดล้อมของชาติตกอยู่ในสภาวะเสื่อมโทรมจนเห็นได้ชัดทรัพยากรที่ได้รับผลกระทบกระเทือนมากที่สุดคือ “ป่าไม้” เนื่องจากป่าไม้มีหน้าที่สำคัญในการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ เป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำลำธาร เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าและพรรณไม้ต่าง ๆ เมื่อป่าถูกทำลายในอัตราที่สูงอย่างรวดเร็วความสมดุลของธรรมชาติก็สูญเสียไป

ในช่วงหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา (ช่วง 2521-2531) พื้นที่ป่าไม้ได้ลดลงอย่างรวดเร็ว เพราะถูกใช้ในการเกษตรกรรมโดยเฉลี่ยปีละประมาณ 2 ล้านไร่ ในขณะที่พื้นที่การเกษตรเฉลี่ยกลับเพิ่มขึ้นปีละ 1.5 ล้านไร่ โดยเกษตรกรถือครองที่ดินเฉลี่ยครัวเรือนละ 26 ไร่ ซึ่งพื้นที่เกษตรกรรมที่เพิ่มขึ้นนี้เป็นส่วนที่ขยายขอบเขตเข้าไปในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติประมาณ 1.8 ล้านครอบครัวของพื้นที่ป่าสงวน 30 ล้านไร่ (ธนิศ สมพงศ์, 2533) นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าเกิดจากการแผ้วถางทำลาย ทำลายป่าโดยผิดกฎหมายจากการเพิ่มประชากร 1 คน ป่าจะถูกแผ้วถางไป 4.5 ไร่ ปัจจุบันประเทศไทยเราจึงเหลือพื้นที่ป่าไม้เพียงร้อยละ 28 ของพื้นที่ทั้งประเทศ (จากงานวิจัยของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย เรื่องนโยบายที่ดิน ป่าไม้)

มูลเหตุและเงื่อนไขที่ผลักดันให้พื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็วในประการต่อมา คือ การลักลอบตัดไม้โดยผิดกฎหมายทั้งจากการให้สัมปทานของรัฐหรือการสนับสนุนให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้าไปลักลอบตัดไม้ อันเนื่องมาจากความต้องการมูลค่าเพิ่มจากไม้ของนายทุนท้องถิ่น การมีนโยบายป่าไม้ไม่ชัดเจนของรัฐทำให้ขาดความเข้มงวด กวดขันเอาผิดกับผู้ละเมิดการที่รัฐสร้างบริการพื้นฐาน เช่น ถนนหนทางเข้าไปในพื้นที่ชนบทและป่าเขามากขึ้นมีส่วนต่อการเคลื่อนย้ายไม้

ออกสู่ตลาดได้ง่ายขึ้น และการเข้าแทนที่ด้วยการสนับสนุนให้ปลูกพืชไร่เพื่อส่งออก เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง ปอ เป็นต้น นอกจากนั้นการใช้พื้นที่เพื่อการพัฒนาด้านการสร้างเขื่อนเพื่อผลิตไฟฟ้า การจัดที่ดินในรูปแบบของนิคมสร้างตนเอง นิคมสหกรณ์ และการปฏิรูปที่ดินก็มีส่วนทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็ว

การใช้ทรัพยากรป่าไม้ในการอุตสาหกรรม เป็นการสูญเสียซึ่งสังคมส่วนใหญ่ต้องเป็นผู้แบกรับภาระทั้งในปัจจุบันและอนาคต จะเห็นได้ว่าภาคอุตสาหกรรมในปัจจุบันมีสัดส่วนของรายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้นร้อยละ 25 ในขณะที่เดียวกันผลผลิตของภาคเกษตรกรรมลดลงถึงร้อยละ 15 (ซึ่งลดลงกว่าร้อยละ 50 เมื่อเทียบกับ 30 ปีก่อน เนื่องจากขาดการมองในด้านศักยภาพแห่งที่สร้างรายได้) (กองบรรณาธิการวารสารสังคม, 2533) อุตสาหกรรมที่ต้องใช้ทรัพยากรป่าไม้มากและมีการพัฒนาอย่างรวดเร็ว ได้แก่ อุตสาหกรรมเยื่อกระดาษ อุตสาหกรรมยาง และอุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์ต่าง ๆ

การเน้นที่ระบบการผลิตและระบบการเงินในภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก ทำให้เกิดช่องว่างคนรวย-คนจน ที่มีความแตกต่างกันถึง 1:10 เกิดการล่มสลายของเกษตรกรควบคู่กับการถูกรุกรานในการกว้านซื้อที่ดินขนาดใหญ่ในปี 2532 มีที่เกือบ 1 ล้านไร่ถูกบุกรุกที่ทำการ โดยนายทุนได้ล้มปทานในเขตป่าสงวนแห่งชาติของบริษัทข้ามชาติ รวมถึงการที่ชาวชนบทจะต้องว่างงานมากขึ้นในอนาคต เพราะเป็นแรงงานไร้ฝีมือ และการจ้างงานในภาคอุตสาหกรรมประมาณ 70% อยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร

เมื่อเป็นเช่นนี้ แนวทางของการพัฒนาประเทศในปัจจุบันจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงเพราะว่าได้มีการนำเอาความผิดพลาดจากอดีตมาพิจารณาพบพบ และให้ความสำคัญกับปัจจัยทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น การพัฒนาที่ผ่านมามองจากจะนำบรรลุเป้าหมายเท่าที่ควรแล้วยังสร้างปัญหาใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้น นั่นก็เป็นเพราะเราไปลอกเลียนรูปแบบการพัฒนาของประเทศตะวันตกมา คือรับวัฒนธรรมใหม่เฉพาะส่วนที่เป็นส่วนเปลือกจากประเทศที่พัฒนาแล้วมารับเข้ามาแต่ส่วนที่เป็นส่วนเปลือก และไม่ได้ปรับให้เข้าพอดีกับวัฒนธรรมเดิมของตนเอง ทำให้สูญเสียเอกลักษณ์และทำให้ปัญหาของการพัฒนาแบบใหม่รุนแรงยิ่งขึ้น ซึ่งการพัฒนาในลักษณะนี้กล่าวได้ว่าเป็นการนำแนวคิดและวิธีการทำงานพัฒนาแบบข้างบนลงล่าง (Top-down) เป็นระบบสั่งการออกไปเป็นนโยบายระดับภูมิภาค โดยที่จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้านซึ่งเป็นระดับล่างสุดไม่ได้มีสิทธิมีเสียงและจำต้องตามคำสั่งหรือนโยบายเท่านั้น การพัฒนาที่ถูกต้องควรเป็นการพัฒนาที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผน ดำเนินการคิด ตัดสินใจและการพัฒนานั้นความมุ่งมั่งกระตือรือร้นของประชาชนให้ดีขึ้นมากกว่าจะเป็นการเล็งผลได้หรือผลเสีย

ด้านเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมแต่เพียงประการเดียว

การพัฒนามาบนพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชน จึงเป็นแนวทางหนึ่งที่หลาย ๆ คนแสวงหาซึ่งก็มี นักวิชาการ นักพัฒนา ได้ทำวิจัยและได้กล่าวถึงวัฒนธรรมชุมชนไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง เช่น กาญจนา แก้วเทพ, 2531 กล่าวว่า "การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนนั้นมีความเชื่อมั่นพื้นฐานใน ศักยภาพของชุมชน ในพลังสร้างสรรค์อันจะสามารถแก้ไขปัญหาดังต่าง ๆ ให้ลุล่วงไปได้ด้วยตนเอง ความเชื่อของแนวคิดนี้ก็คือในวัฒนธรรมชุมชนนั้นไม่ว่างเปล่า เพราะในนั้นบรรจุไว้ด้วยพลังความสามารถ พลังภูมิปัญญา พลังสร้างสรรค์ที่จะแก้ปัญหามุมชน (กาญจนา แก้วเทพ, 2531) และที่สำคัญยิ่งก็คือการพัฒนามาบนพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชนเป็นการพัฒนาจากล่างขึ้นบน (Bottom-up) ซึ่งการพัฒนาจะต้องถูกกำหนดจากชาวบ้านเอง รูปแบบ วิธีการ ความต้องการ การวางแผนจัดการจะเป็นไปตามวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่น การศึกษาค้นคว้าวิธีการแก้ปัญหามุมชนของชาวบ้านจะช่วยให้ เข้าใจถึงวิถีชีวิต วิถีคิดการจัดลำดับคุณค่า หลักเกณฑ์และเหตุผลของแต่ละชุมชน (สามารถ-จันทร์สุรีย์, 2535) ดังนั้นการเข้าใจภูมิปัญญาของชาวบ้านจะทำให้เข้าใจวัฒนธรรมชุมชน เพราะ วัฒนธรรมชุมชนเป็นระบบคิด ระบบคุณค่า ความหมาย รูปแบบ เนื้อหาที่ชาวบ้านประพฤติปฏิบัติอยู่

การปฏิบัติบางอย่างบนพื้นฐานวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นวิถีชีวิตนั้นเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วย ในการอนุรักษ์ป่าไม้ได้ จากงานวิจัยของอุไรวรรณ ตันกิมยง ได้ศึกษาวัฒนธรรมชุมชนของชาว-กะเหรี่ยงซึ่งมีหลักการดั้งเดิมในการรักษาป่า ดังคำพูดที่ว่า "เฮาบ่ยะของสุ สุบ่ยะของเฮา" ซึ่ง ชี้ให้เห็นถึงวัฒนธรรมทางความคิดและแนวทางปฏิบัติของชาวบ้านที่ยึดหลักการว่าแต่ละคนจะไม่-ล่วงล้ำสิทธิของผู้อื่น แต่ละชุมชนจะไม่รุกล้ำสิทธิของชุมชนอื่น สิ่งเหล่านี้คือระบบภูมิปัญญาของชาว บ้านที่ถ่ายทอดออกมาเป็นหลักการควบคุมการประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาจนได้รับการยอมรับเหมือน กฎประเพณีที่ควบคุมประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม และจากงานวิจัยของ ลัณฐิตา กาญจนพันธุ์ (2535) ได้ชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการอนุรักษ์ป่า ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าความสำเร็จของ การฟื้นฟูทรัพยากรนั้นก็คือชาวบ้านในท้องถิ่นนั้นเองชาวบ้านมีความรู้ ความเข้าใจ ความสัมพันธ์ ทางนิเวศวิทยาของป่า น้ำ และดินเป็นอย่างดีสืบสืบทอดของงานวิจัยนี้จึงอยู่ที่การอนุรักษ์หรือการ พัฒนาชุมชนจะสัมฤทธิ์ผลได้ขึ้นอยู่กับความร่วมมือของชาวบ้าน การผลักดันให้เข้ากับวัฒนธรรม ชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยจึงจะประสบผลสำเร็จ

ภาคอีสานของประเทศไทย ก็เป็นภาคหนึ่งที่มีวัฒนธรรมหลากหลายและมีความต่างแบบกัน (Heterogeneous Culture) มิได้ประกอบไปด้วยชาวไทย/ลาวทั้งหมด โดยเฉพาะในหลาย จังหวัดที่อยู่บริเวณชายแดนของประเทศลาวพรมแดนกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชน ลาวและประเทศกัมพูชาประชาธิปไตย ล้วนแต่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnic Group) อาศัยอยู่

เป็นจำนวนไม่น้อย (พิทยา สายหู, 2527) และแต่ละชุมชนแต่ละท้องถิ่นก็มีลักษณะของภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ที่แตกต่างกันไม่มากนักน้อยพื้นฐานของความต่างขึ้นอยู่กับชาติพันธุ์นั้น ๆ ได้แก่ ชาวภูไท ชาวโซ่ ชาวฉ้อ ชาวเย้ย และชาวกะเลิง เป็นต้น ซึ่งบางชุมชนชาติพันธุ์ยังคงรักษาภาษาขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างเคร่งครัด แต่บางชุมชนชาติพันธุ์จะพบว่าวัฒนธรรมของชุมชนชาติพันธุ์กำลังจะหายไปจากชุมชน เนื่องจากการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา

ดังนั้นการศึกษานี้มีความสนใจที่จะศึกษาชุมชนชาติพันธุ์กะเลิง (บ้านบัว ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร) ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ยังคงรักษา ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างเคร่งครัด จากงานวิจัยเรื่องกะเลิงบ้านบัว ของสุรัตน์ วรางค์รัตน์ (2531) พบว่าชาวกะเลิงบ้านบัวมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติมาก จะมีการเลือกตั้งถิ่นฐานบนที่ราบเชิงเขาภูพาน จึงมีลักษณะวัฒนธรรมที่ราบเชิงเขา มีเอกลักษณ์ของกลุ่มในการเลือกแหล่งที่อยู่อาศัยให้สัมพันธ์กับความผูกพันกับภูมิศาสตร์เช่น การประกอบอาชีพ เป็นต้น นอกจากนี้ชาวกะเลิงยังมีพิธีกรรมความเชื่อที่เคร่งครัด มีการนับถือผีเป็นแนวปฏิบัติและเป็นสิ่งสำคัญของสังคม เช่น พิธีกรรมความเชื่อการเลี้ยงผีแจ ผีตาแฮก ผีป่าผิง ผีน้ำผิงฟ้า ผีปู่ตา เป็นต้น นอกจากนี้สภาพนิเวศของชุมชนชาติพันธุ์กะเลิงบ้านบ้วยังเต็มไปด้วยป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์เมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในบริเวณใกล้เคียงอีกด้วย

จากเหตุผลดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้ศึกษาจึงมีความเชื่อมั่นว่าวัฒนธรรมชุมชนชาวกะเลิงก็จะมีสิ่งที่น่าสนใจควรศึกษา เช่นเดียวกับวัฒนธรรมชุมชนชาวกะเหรี่ยงทางภาคเหนือและโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังไม่มีผู้ใดศึกษาวัฒนธรรมชุมชนชาวกะเลิงกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้มาก่อน ประกอบกับความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของชาวกะเลิงเองที่มีเอกลักษณ์พิเศษของกลุ่ม และที่สำคัญคือผู้ศึกษามีความเชื่อมั่นว่าวัฒนธรรมชุมชนจะเป็นแนวทางหนึ่งในการแก้ปัญหา พัฒนา และช่วยในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างแท้จริง และยังเป็นการชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาโดยวัฒนธรรมชุมชนที่เน้นการพัฒนาจากพื้นฐานของชุมชนนั้นเป็นแนวทางที่ควรใช้เป็นทางเลือกในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ทางหนึ่งด้วย

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปของหมู่บ้าน
2. เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนชาวกะเลิงในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
3. เพื่อศึกษาความเชื่อที่ผ่านพิธีกรรมของชุมชนชาวกะเลิงที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

1.3 ขอบเขตการศึกษา

การศึกษาวัดธรรมชุมชนกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เป็นการศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนชาวกะเลิง หมู่บ้านบัว ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร ผู้ศึกษาได้กำหนดขอบเขตการศึกษาเฉพาะวิถีชีวิต ความเชื่อที่ผ่านพิธีกรรมของชุมชนชาวกะเลิงกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เท่านั้น

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้ทราบวิถีชีวิตของชุมชนชาวกะเลิงกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
2. ได้ทราบถึงความเชื่อ พิธีกรรมของชุมชนชาวกะเลิงกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
3. เพื่อเป็นแนวทางสำหรับผู้ที่สนใจ เรื่องกลุ่มชาติพันธุ์ได้ตระหนักถึงวัฒนธรรมชุมชนและสามารถนำอิทธิพลของความเชื่อไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ต่อไป

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ

กลุ่มชาติพันธุ์ หมายถึง กลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง หมู่บ้านบัว ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร เป็นตัวแทนของกลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง

วัฒนธรรมชุมชน หมายถึง วิถีชีวิต ความเชื่อ ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันที่มีคุณค่า มีพลังความรู้ ความสามารถ มีความอิสระของตัวเอง มีความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และมีภูมิปัญญาเป็นของตนเอง

วิถีชีวิต หมายถึง สภาพการดำเนินชีวิตของบุคคลตั้งแต่การตั้งถิ่นฐาน การประกอบอาชีพ ความสัมพันธ์ในระบบสังคมของบุคคล รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับทรัพยากรธรรมชาติ และพิธีกรรมความเชื่อ ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

การตั้งถิ่นฐาน หมายถึง การเลือกทำเลที่ตั้งหมู่บ้านของชาวกะเลิงที่อพยพมาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง

การประกอบอาชีพ หมายถึง กิจกรรมที่บุคคลกระทำเพื่อดำรงชีพ ได้แก่ การปลูกข้าวไร่ พืชไร่ การเลี้ยงสัตว์บนภูเขา การหาของป่า และการเลี้ยงสัตว์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ความสัมพันธ์ในระบบสังคมของบุคคล หมายถึง ความสัมพันธ์ของบุคคลที่อยู่ในระดับโครงสร้างของครอบครัว ระบบเครือญาติ การเข้าร่วมกิจกรรมพิธีกรรมของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ความเชื่อที่ผ่านพิธีกรรม หมายถึง การยอมรับนับถือ หรือยึดมั่นในสิ่งที่มีตัวตนหรือไม่มีตัวตนซึ่งแสดงออกถึงพฤติกรรมโดยผ่านวิธีการชนิดหนึ่งที่นำไปสู่เป้าหมายในสิ่งที่ตนต้องการ เน้นในเรื่องจิตใจเพื่อให้เกิดความสบายใจแก่ตัวเอง เป็นเสาให้จิตใจยึดเหนี่ยวและเป็นสิ่งที่ให้ผลทางด้านความมั่นคงของจิตใจ

การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง การใช้ทรัพยากรป่าไม้อย่างคุ้มค่าด้วยความชาญฉลาดและก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนในมากที่สุด นอกจากนั้นยังต้องรักษาความสมดุลเพื่อสร้างความยั่งยืนและมีระยะเวลาในการใช้งานยาวนานที่สุด

การใช้อย่างคุ้มค่า หมายถึง การรู้จักใช้ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมในมากที่สุด

การรักษา หมายถึง การดูแลป้องกัน การแบ่งสรรกันใช้ประโยชน์และรู้จักใช้ทรัพยากรให้ยืนยาว

ความสมดุลในระบบนิเวศ หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพของสภาพป่า

ความยั่งยืนในการใช้ประโยชน์ หมายถึง ระยะเวลาในการใช้ประโยชน์ยาวนานที่สุด